

Оригинални научни рад
УДК: 34:929(497.11)(093.2)
347.96(497.11)"18"(093.2)
DOI: 10.5937/zrffp53-39995

УЧИТЕЉИЦА МАРИЈА МИЛУТИНОВИЋ ПУНКТОРКА – ПРВА ЖЕНА ПРВОЗДАСТУПНИК У СРБИЈИ

Нена Д. ВАСОЈЕВИЋ¹

Институт друштвених наука, Београд

Невенка Д. КНЕЖЕВИЋ ЛУКИЋ²

Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд

¹ nenavasojevic@hotmail.com, nvasojevic@idn.org.rs

² nevenka.kl@kpu.edu.rs

Рад примљен: 5. 9. 2022.
Рад прихваћен: 23. 3. 2023.

УЧИТЕЉИЦА МАРИЈА МИЛУТИНОВИЋ ПУНКТАТОРКА – ПРВА ЖЕНА ПРАВОЗАСТУПНИК У СРБИЈИ³

Кључне речи:
жене;
прва жена адвокат;
правозаступништво;
Марија
Милутиновић
Пунктаторка;
образовање.

Сажетак. У раду се приказује развој правозаступништва у Кнежевини Србији, са посебним освртом на професионално учешће жена у судским поступцима, приказаним кроз лик и дело Марије Милутиновић Пунктаторке, учитељице, прве жене правозаступника у Србији. У правосудном систему Кнежевине Србије женама није било забрањено да се баве правозаступнишвом, што је омогућило једној образованој жени да у периоду „мушке Србије“ крчи пут будућим женама адвокатима.

У релевантној литератури могу се пронаћи ретки текстови у којим се разуђено и неупадљиво помиње живот и рад Марије Милутиновић без увида у целовиту биографију. Истраживањем необјављених архивских извора дошло се до значајних података о животу и раду Марије Милутиновић Пунктаторке, супруге песника Симе Милутиновића Сарајлије и мајке архитекте, професора Велике школе, Драгутина (Драгише) Милутиновића. У раду су приказани значај и улога Марије Милутиновић Пунктаторке у професионалној еманципацији жена у Србији током XIX века у сфери правосуђа и на пољу образовања женске деце. Као „прва српска“ учитељица образовала је девојчице и тако настојала да се жене у XIX веку изборе за своје место у друштву.

³ Рад је написан у оквиру Програма истраживања Института друштвених наука из Београда за 2023. годину, који подржава Министарство науке, технолошког развоја и иновација.

Правозаступништво у Кнежевини Србији

Стварање правосудног система у Кнежевини Србији започето је за време Првог српског устанка (1804–1813) оснивањем првих судова и доношењем првих правних аката о судовима (1805, 1809. и 1811). Закони који су се примењивали били су *Закон њроше Мајшеје* и *Карађорђево законик*. Судска власт припадала је Правитељствујушћем совјету (1805, у даљем тексту: Совјет). После уставне реформе (1811), основан је Велики вилајетски суд; највиша судска институција до Срегењског устава (1835) био је Суд народни сербски у Крагујевцу, тзв. Народни суд (1815), а потом је судска власт пренета у надлежност Совјета. До доношења Устава (1838), судска власт није била независна, већ се преклапала са полицијском (Поповић, 2014).

Заснован на обичајном праву, правни систем Кнежевине Србије био је предмет критике српских интелектуалаца у Угарској, који су настојали да законодавство Кнежевине Србије реформишу и уреде по узору на аустријско. После неуспелог покушаја законодавне (законоправителне) комисије (1830–1836) да изради предлог Грађанског законика по узору на законе у Француској и у Аустрији, а који би био прихватљив и применљив у Кнежевини Србији, нацрт Кривичног законика израдио је Василије Лазаревић, градоначелник Земунa, док је нацрт Грађанског законика израдио Јован Хацић, сенатор новосадског магистрата (Николић, 2001, стр. 113–116).

Под аутократском владавином кнеза Милоша, у правном систему Кнежевине Србије, заснованом на обичајном праву, за заступање грађана на судовима није било правних ограничења. Заступништвом су се бавили малобројни писмени људи, најчешће из државне службе међу којима су били и судски чиновници. Организација рада судова код грађана изазивала је велико незадовољство и сумњу у право и правду. Пренатрпаност судова парницама, власти су сматрале последицом недовољне стручности, вештине и образовања правозаступника и судија, малобројности судског особља, док су грађани сумњали у праведност судских поступака у којима су државни службеници, често судски чиновници, састављали молбе странкама у поступку (Поповић, 2014, стр. 245–254).

Неуређено стање у правозаступништву власти су покушавале да уреде правно-формално. *Уредбом о заступништву пред судовима* (1843) државним службеницима изричито је забрањено да заступају странке пред судом.⁴ Да би се спречиле злоупотребе и да би се повратило пољуљано поверење грађана у правосудје, Министарство правде покренуло је иницијативу за увођењем државних адвоката 3. септембра 1844. године који би имали искључиво право да заступају странке у грађанској парници, што Совјет није прихватио (Поповић, 2014, стр. 203).

Појава надриписарства међу правозаступницима, често нестручним људима сумњивог морала и без правног образовања, осим проузрокованог незадовољства код грађана и власти, допринела је честим изменама прописаних услова за рад у правозаступништву. Према *Допунишћелим правилима у смотрењу суђења по часни грађанској и криминалној* (19/31. мај 1845), парничари су морали лично да се појаве на суду, а заступнике су могли имати само у случајевима болести или спречености.⁵ Адвокати странци могли су заступати само стране поданике, као и српске држављане у судском поступку са странцима. Приватним лицима која се адвокатуром обично нису бавила, било је дозвољено да обављају адвокатске послове (Поповић, 2014, стр. 204–205). *Уредбом* (25. децембар 1852) дозвољено је пензионисаним чиновницима да се баве адвокатуром уколико нису били под судском истрагом (Живановић, 1967, стр. 288).

После доношења *Судског поскупика у грађанским парницама* (1853),⁶ предлогом пројекта закона о правозаступницима Министарства правде (1854) било је предвиђено увођење правозаступника са јединим занимањем заступања грађана, у случају да не могу или не желе да сами воде своје парнице.⁷ Совјет је одложио усвајање пројекта закона јер се сматрало да у Србији није било довољно образованих људи који би обављањем адвокатских послова остваривали приходе довољне за пристојан живот (Поповић, 2012, стр. 250).

Законом о правозаступницима (1863) прописани су неопходни услови: морали су бити српски држављани, узорног и поштеног владања са завршеним правословним наукама и са положеним правозаступничким испитом (Поповић, 2014, стр. 208).⁸ Истовремено, бројном чиновништву

⁴ За кршење уредбе прописане су казне умањења плате или губитка службе. Уп. *Зборник закона и уредаба и уредбених указа (од априла 1840. до краја децембра 1844)*, књ. II. Београд: Државна штампарија, 1845, стр. 259–260.

⁵ *Зборник закона и уредаба Кнежевине Србије*, књ. III. Београд: Државна штампарија, 1847, стр. 38.

⁶ *Законик о судејском поскупика у парницама грађанским за Књажество Србију*. Београд: Државна штампарија, 1853, стр. 54.

⁷ Архив Србије (даље: АС), Државни савет (даље: ДС), N 510/1854, ролна 189.

⁸ *Зборник закона и уредаба у Књажеству Србији*, књ. XV. Београд: Државна штампарија, 1863, стр. 61.

ускраћена је могућност заступања грађана, али је појединим одредбама закона било дозвољено и несвршеним правницима да се баве правозаступништвом (Фајфрић, 2002, стр. 610–626).

Због великог незадовољства радом адвоката, на Великогоспојинској скупштини (1864) донета је одлука о укидању правозаступника. С обзиром на то да је постојала реална потреба за повећаним бројем правозаступника, а услед недостатка стручно образованих људи, новим *Законом о њравозасџуйницима* (1865) дозвољено је лицима без завршених правних наука, уз положен правозаступнички испит, да се баве правозаступништвом.⁹ Изменама *Закона о адвокатџима* (1871) предвиђено је да кандидат за адвоката мора имати завршене правне науке у земљи или у иностранству, што је био повратак на законске одредбе из 1862. године (Поповић, 2014, стр. 209–211).

Закон није забрањивао женама да се баве правозаступништвом. Међу малобројним образованим женама издвојила се учитељица Марија Милутиновић као прва жена која је заступала странке пред судом.

Марија Милутиновић Пункџајторка (1809–1875)

Марија Милутиновић Пункџаторка рођена је 1809. године у породици Поповић у Темишвару.¹⁰ Отац Илија Поповић¹¹ преминуо је док је Марија била дете, па је одрасла поред мајке Јулијане и брата Димитрија (Мите) Поповића.¹² Породицу је издржавала мајка радом у занатској радњи коју је својевремено основао Маријин отац.¹³ Марија је још као девојчица показивала интересовање за посао, учила је шивење, кројење и ручни рад (вез). О младој „модискињи“, успешној у послу, брзо се прочуло међу мештанима по српским местима у Угарској.¹⁴ Школовала се у Будиму, где је изучила и приватно више наука, „врло добро приљажаније и тачност“, а додатно је полагала и методикку код Јована Поповића Берића (Васојевић,

⁹ *Зборник закона и уреџаба у Књажесџиву Срџији*, књ. XVIII. Београд: Државна штампарија, 1865, стр. 37.

¹⁰ Историјски архив Београда (даље: ИАБ), Управа града Београда (даље: УГБ), 1860, кутија 460, ф II, 73а.

¹¹ Архив Српске академије наука и уметности (даље: АСАНУ), 14.161.421, Венчани лист Симе Милутиновића и Марије Милутиновић, Будим.

¹² АСАНУ, 14.161/60; 14.161/60-3, Сима Милутиновић Мити (Димитрију) Поповићу – шураку.

¹³ Народна библиотека Срџије (даље: НБС), Одељење посебних фондова (даље: ОПФ), Фонд млађих књижевних рукописа и архивалија, Алексијевић, В. *Савременици и њосленици Досијеја Обрадовића и Вука Сџеф. Караџића*, Р 425/10.

¹⁴ Исто.

M. 13.043

Zeugniß

Auf Befehl der Exzellenz Marie v. P.,
 werde ich hiermit bezeugt, daß diejenige
 durch mich Bekannte d. i. vom 1ten d. d. 1837
 bis 1ten Juli 1838 die mit der einzigen idm.
 nützlich durch den Lehramtsall verordneten
 Weibschulpflicht als Lehramtskandidat der weib.
 Lehrschulpflicht und vorzüglichste Aufz.
 Erziehung, weiser Einsicht, reifem und
 warmem Pflichterfüllung, diese mit dem
 besten Erfolge geleitet; durch ihren Tadel,
 laien, mannlichen Charakter auf die sch.
 Lehrbildung der für unabweisbar, weibli.
 von Jugend herwählend gewohnt; und durch
 die vollen Zufriedenheit der Exzellenz d. i.
 Commission, und die unabweisbar Anerkennung
 aller Eltern sich erworben haben, sowie sich
 zu ihrer allseitigen Anerkennung durch
 Befehl der Exzellenz bewilligen.

Pr. Commission
 für die einzige idm. Lehrschulpflicht

Gegeben den 10ten Juli 1838
 und: Leonhard J. ...
 als ...

Прилог 1. Сведочанство о школској спреми, Будим 1838 (РМС, М. 13.043)

2014).¹⁵ У периоду од 1. октобра 1837. до 1. јула 1838. године предавала је женске основне предмете (домаћинство) у девојачкој школи која је у Будиму била припојена израелско-немачкој школској установи. Како се наводи у документу *Радне карактеристике*: „Посао је обављала са одличним познавањем материје, мудро промишљеношћу, ревноским и савесним испуњавањем обавеза, тиме праћено и најбољим успехом; на најбољи начин утичући њеним беспрекорним карактером на морално васпитање њој повереној женској младежи, чиме је стекла потпуно задовољство руководеће школске комисије као и захвално признање свих родитеља“.¹⁶

Осим за занат, показивала је љубав према књижевности и читању. Љубав према књижевности, првенствено према лирици, проширила је и обогатила уз помоћ свог учитеља и песника Луке Миловановића Георгијевића¹⁷ (Васојевић, 2014).¹⁸ Вишеструко талентована и свестрана, свој дом је претворила у „неки мали културни центар за омладину“.¹⁹ Захваљујући учитељу Миловановићу, успоставила је и одржавала контакте са многим првацима српске књижевности. У својим писмима Вук Караџић наводи да је била веома образована девојка, коју су ословљавали са „Лепа Маца из Будима“.²⁰ Волела је да чита на српском, немачком, мађарском и француском језику.²¹

У том периоду велику репутацију и углед међу српском омладином песнику Сими Милутиновићу Сарајлији (1791–1847) донео је епски спев *Сердијанка*, писан тешким стилем: „*Сердијанка* је писана слогом и језиком да га је ретко ко могао не разумети, него само наразумети“ (Суботић, 1902, стр. 65). Марија Поповић успева је да пронађе смисао песме, тешко разумљиве стихове успела је да протумачи и обележи их знацима тј. „пунктовима“, па отуда добија надимак „Пунктаторка“ од Симе Милутиновића. Од 1836. године до краја свог живота позната је под овим надимком, који је и сама користила приликом потписивања. Из међусобног односа поштовања и дивљења произашла је веридба 3. фебруара 1837. године, крунисана

¹⁵ АС, фонд Министарство просвете (даље: МПС), III-101/1859, Марија Милутиновић учитељка.

¹⁶ Рукописно одељење Матице српске (даље: РМС), Писма, М. 13.043, Поповић Марија доцније Милутиновић, Сведочанство о школској спреми, Будим 1838.

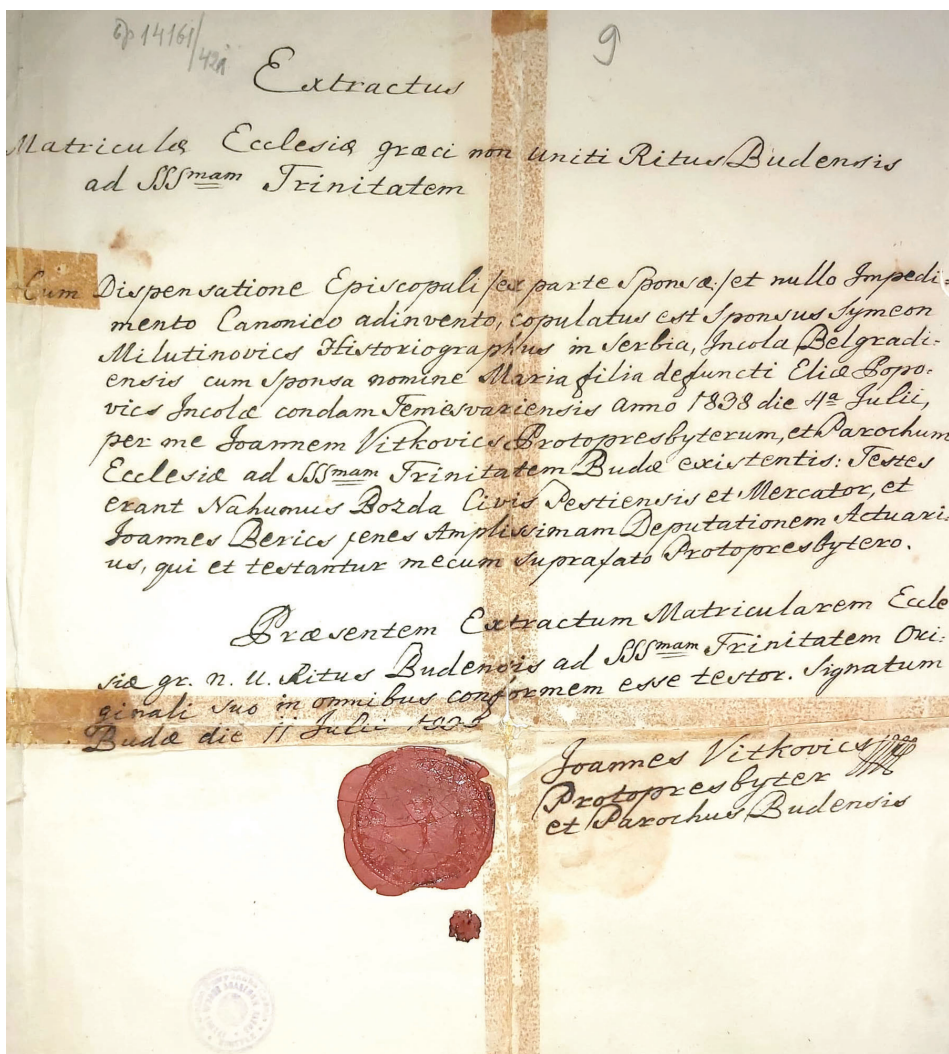
¹⁷ Сматра се првим дечијим писцем. Рођен је у Босни, у нахији сребрничкој, око 1784. Изучио је гимназију, у Сегедину филозофију, а у Пешти права. Током 1810. године био је учитељ српске школе у Пешти. Преминуо је у сиротињи 23. новембра 1828. године. Захваљујући заслугама Марије Милутиновић, његове песме су сачуване од заборавља (Ракитић, 2011).

¹⁸ НБС, ОПФ, Р 425/10.

¹⁹ НБС, ОПФ, Р 425/10.

²⁰ АСАНУ, фонд писама: Вук Стефановић Караџић Марији Милутиновић.

²¹ НБС, ОПФ, Р 425/10.

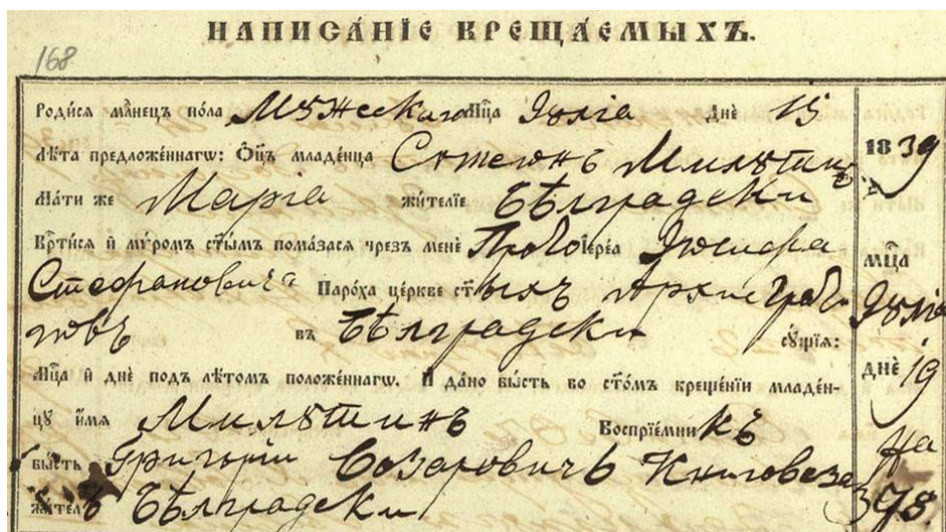

Прилог 2. Венчани лист (АСАНУ-14 161/421)

браком. Венчали су се 4. јула 1838. године на „Орловом брду“ у Саборној цркви Пресвете Тројице у Будиму. Сведоци на венчању били су угледни пештански грађани, трговац Наум Бозда (1784–1853) и писар Јован Поповић Берић (1786–1845).

После склапања брака, тачније од маја 1839. године, живели су у Београду у кући коју је Сима Милутиновић купио од Магде Илић.²² Породични дом налазио се у центру града, прекопута пиваре „Књаз

²² АСАНУ, М. 12.997, Купопродајни Уговор Симе Милутиновић и власнице Магде Илић.

Прилог 3. Рођење сина Милутина Милутиновића (ИАБ, Матична црквена књига рођених Саборне цркве у Београду (1836–1842), стр. 168)

Михајло“, на углу Босанске улице и Хајдук-Вељковог венца (Игњатовић, 1966, стр. 330).

Живот Симе и Марије обележили су и лични трагични догађаји. Први њихов син, Милутин Милутиновић, рођен 15. јула 1839. године у Београду, умро је по рођењу.²³ Кум на крштењу прворођеног сина био је Глигорије Возаровић, књиговезац, књијар, издавач и оснивач прве јавне библиотеке у Кнежевини Србији.²⁴

Други син, Драгутин Милутиновић, рођен је 21. новембра 1840. године (Нова искра, 1901) у Београду (Несторовић, 1937, стр. 62). Основно образовање стекао је у Београду и у Земуну, а потом је провео три године у Панчевачкој реалци и годину дана у Бечкој.²⁵

²³ ИАБ, Матична црквена књига рођених Саборне цркве у Београду (1836–1842), стр. 168; АМС, 36.013. Писмо брата Ђорђа Бесаровића Сими и изјава саучешћа поводом смрти сина (4. септембар 1839, Љубовија).

²⁴ Глигорије Возаровић рођен је 1. августа 1790. године у Лежмиру на Фрушкој гори, а преминуо је по Божићу 1848. у Београду. Био је први књиговезац, књијар и издавач у Србији. Књиговезачки занат изучио је у Бечу. Отворио је прву књиговезачко-књијарску радњу (1827) и прву јавну библиотеку у обновљеној Србији (1832). Возаревићеви повези били су упечатљиви и препознатљиви међу библиотекарима и библиофилима. Најпознатији су повези књига библиотеке Хиландара, оригинални рукопис првог Устава Србије (1835). У опусу Возаревићевог издавачког рада је 30 књига, а најзначајнија су издања сабраних дела Доситеја Обрадовића (Тодић, 2018).

²⁵ После започетог школовања на Бечкој политехници, као државни питомац завршио је студије архитектуре у Берлину (1865). Потом одлази у Карлсруе и завршава

Након девет година брака, Сима Милуџиновић Сарајлија преминуо је у Београду 1847. године после дуже болести. Након његове смрти, Марија је добила пензију у износу од 200 динара годишње, што је било мало за живот, школовање сина и чување култа Симе Милуџиновић Сарајлије.²⁶ Марија је сина васпитавала „у духу од Симе препорученом, склоно, поштено, благородно“ (Игњатовић, 1860, стр. 24).

После смрти супруга, Марија Милуџиновић почела је да се бави учитељским позивом. Октобра 1848. године отворила је приватну основну школу у Београду. У школу су се могли уписати ђаци који нису били млађи од 9 година.²⁷ У овом периоду, упоредо са државним школама, отварале су се и приватне школе, нарочито у Београду.

Убрзо, од 1849. године, ступила је у државну службу и почела је да ради као учитељица државне школе у Београду код Велике (Саборне) цркве (Васојевић, 2014). Исте године добила је позив од управитеља бугарских школа из Једрена да о трошку фонда народних школа бугарских дође у Ески Загору и буде саветник бугарским учитељима о отварању дечјих основних школа (Лазаревић, 1929; *Срџске новине*, 1849, стр. 413).

Године 1852. добила је звање „старија учитељка“ у школи код Велике саборне цркве, у којој је те године имала 15 ученица најстаријег разреда. Незадовољна платом и условима рада у школи поднела је оставку 1853. године, али она није била прихваћена: „Ја сам још о Ускрсу дала оставку на моју учитељску дужност, али још, ни до данас, моја оставка од надлежне власти није уважена. Плата ми је мала, а скупоћа је у Београду тако велика, да никада таква овде била није. Па ако ми Општина плату повиси, учитељковаћу и даље, ако пак нехтене, или немогне то учинити, а ја ћу отворити приватну школу, па се мучити код своје куће, и ако ништа више не добијем него сам у Школи Обштинској имала, а оно ћу у толико у добитку бити, што ћу хаљине уштедети, које у школу идући никако не могу. Врло тешко живим, и тим теже што сам поготово обневидела, другчије и боље не може. Пензија коју примам из Удовичког фонда, сва ће се на Драгишу потрошити, а ја макар служила, у пензију дирати не могу, ако желим дете изучити да повремено парче леба има“ (Радовановић, 1981, стр. 111).

студије на политехници (1868). Као инжењер Министарства грађевине Краљевине Србије одлази у Црну Гору (1870), где се бавио изградњом путева. Према његовом пројекту подигнут је Даниловград. У Србији је наставио рад у Министарству грађевине – израђивао је пројекте за школске објекте, државна надлештва. Пројектовао је иконостасе. Био је професор на Великој школи (1882–1900). Умро је 3. децембра 1900. године у Панчеву. Сахрањен је у Београду (*Срџски сион*, бр. 50, 1900, стр. 817; *Нова искра*, 1901, стр. 25).

²⁶ НБС, ОПФ, Р 425/10.

²⁷ РМС, М.13.025, Удовица списатеља, Оглас о отварању приватне женске школе, Београд, 1848, стр. 2.

вѣстине прѣврати се има, што ће Судъ свакогъ, познѣ дошавшегъ, одъ потраживаниа безъ уваженѣ одбити.

№ Д. 3685.

№ С. 3030.

У Бупрѣи 3 Септембра 1848.

(1)

Одъ стране Суда Скружѣи Крагуевацкогъ поставили се у знаѣ свакој онај, кога се тиче, да е сврху имаѣ прѣдуженогъ Милла Стевановића, изъ Врбѣце, отворено стѣцѣште; зато нека свакој, кон има шта одъ реченогъ Милла тражити, до 11 Октобра т. г. закључително, или самъ, или чрезъ законо-опуноможеногъ заступника овамо Суду дође; ерѣ ће после овога дана учинити се са имаѣѣ овимъ надлежно расположенѣ.

№ Д. 4755.

№ С. 3060.

У Крагуевцу 6 Септембра 1848.

(1)

Одъ стране Суда пароши Београда објавуе се свакоме, да е надъ масомъ умрлогъ Филипа Стойковѣћа музѣи стѣцѣште на данъ 4 Октобра т. г. кодъ Суда овога отворено; збогъ чега се позываю сви они, кон изъ масе ове што тражити на каквимъ правоѣ имаю, да се Суду овомъ тога ради са свима своимъ доказателствима прѣаве, што ће се по истеченю тога времена, заоставше по исплати доказани дугова имаѣѣ на наследнике подѣлити.

У Београду 24 Августа 1848.

(1)

Како по сирти Митра Милутиновића изъ Влашкога Дола Среза Рамско-Пенскогъ, Округѣи Пожаревачкогъ, никакве мушке дѣце остало није; и како су по томе сво, на његовъ део спадаюће и 2,928 гр. и 27 пара вредеће, повречно и неповречно имаѣ наследили задругари његови: отацъ Милутиновъ и братъ Милорадъ, изъ истога села, то су они сходно §. 491. законъ грађ. предложили, да се свакој, кон има шта изъ имаѣ почившегъ Митра тражити има, позову, да поради тога одъ данасъ за е недели дана се съ тужбомъ противу њи кодъ овокружногъ Суда устану, и право тражиња свога докажу.

Ово објављуи Судъ Округѣи Пожаревачкогъ позыва све кредиторе реченогъ покоивника, да се до Октобра Суду овомъ прѣаве, и право свога потраживаниа основно докажу; ерѣ иначе свакој доцѣи прѣавивши се нека самъ себи припише, ако се међутимъ имаѣ почившегъ Митра нацрпи.

№ 5643.

У Пожаревцу 30 Августа 1848.

(3)

Удовица списателя, и бывшегъ званичника србскогъ, почившегъ Симеона Милутиновића Сарайлиѣ, намѣрана почеткомъ м. Октобра т. г. отворити приватну женску школу, у којој ће се дѣци у онима наукама постављени преподавати, које су у грађанскомъ животу и саобраштаю необходимо нужне; а те су:

И. Наизустъ молити се Богу, краткѣи катихизисъ, кратка свештена историја, најкраће земљописанѣ, сабираѣѣ, и умножаваѣѣ.

II. Србски читати, писати и рачунати на табли, и то само сабирати, умножавати, одузимати и дѣлити съ пробама.

III. Женски послови, и то: а) шметиво у дѣломе пространству; б) тако названо шпингованѣ на руце; в) бѣлый шавѣ; г) врпежъ.

У ову школу неће се моћи са стране ни едно дѣте млађе одъ 9 година примити, прво зато, што се према возрасту и понятиѣ развија, а друго, чимъ су дѣца маниа тимъ су више и болестима подложна. Дѣца ће се у ову школу сасвимъ у кућу примити, и учиће се непосредствено подъ надзираваѣѣмъ долеподписане.

Ово се благовремено објавуе гт. свештеницима, чиновницима, трговцима, туторима и старатељима, кон би у старо били дѣцу своју, колико е најнужније, научити и воспитати, да би ова школа одма дѣйснвати почела.

За плаћу, коме е драго знати, нека се изволи франкиранымъ писмомъ на подписану обратити.

У Београду 6 Септембра 1848.

Марѣя Милутиновићъ,
према великој пшвари.

(2)

Два коня имада одъ четири године, безъ сваке мане (еданъ хатъ и една кобила), кола и едне таньге налазе се на продаю кодъ долеподписаногъ.

С. Ганювићъ,
кодъ Румлянке.

(1)

Гг. скупители уписивка на книгу „СВЕТА ГОРА“ умољаву се, да би што пре новце подписаноме послати извољали.

У Београду 17 Септембра 1848.

Димитриѣ Аврамовићъ,
Живописацъ.

Прилог 5–6. Акт о постављењу Марије Милутиновић
за учитељицу 4. класе (РМС, М. 13.033)

Одлуком Министарства просвете постављена је 23. марта 1864. године за учитељицу 4. класе, потом 1868. године за учитељицу 3. класе, а 1869. именована је за учитељицу 2. класе Женске школе код Велике цркве.²⁸ Положила је учитељску заклетву кнезу Милошу Обреновићу: „Заклињемо се свемогућим Богом пред светим крстом и на Јеванђељу, да ћемо владајућем Књазу србском Милану М. Обреновићу IV бити верни, да ћемо законима и законим наређењима власти бити покорни, да ћемо своје учитељске дужности ревностно испуњавати, и свега оног клонити се што се не слаже са нашим звањима, тако нас господ Бог помогао, и тако да можемо дати одговор на његовом Страшном суду“.²⁹

Пензионисана је 1. августа 1874. године, по сопственом захтеву од 24. јула 1874. године. Филип Христић, министар просвете и црквених дела, одао јој је признање за рад и изразио жаљење што се „народна школа растаје с једном од својих вредних и родољубивих наставница“.³⁰ Поред своје пензије и даље је примала Симину „државну помоћ“.³¹

Колико је била позната, едукована, испред свог времена и знаменита жена, можемо видети у дневнику Анке Обреновић³², која помиње Марију Милутиновић као жену која је прва почела да користи пеглу у Београду 1838. године (Васојевић, 2014). Овај податак не треба да нас чуди, ако узмемо у обзир да је у детињству радила у занатској радњи своје породице у Будиму и да је била позната „модискиња“. Њена кућа у Београду била је стециште Срба из Јужне Угарске. Радила је на еманципацији српске жене. У својој кући, али и у кућама виђенијих Српкиња, организовала је дружења, на којима је говорила о хигијени, учила жене прављењу бечких колача, да везу гоблене (била је прва везиља у Београду), говорила о важности женске еманципације итд. (Пивнички Дринић, 2014, стр. 696). У њеној кући, током боравка у Београду, становала је Катарина Ивановић (1811–1882), прва српска академска сликарка, као и Јаков Игњатовић (1822–1889), романописац, али и Ђорђе Марковић Кодер (1806–1891), песник и преводилац (Игњатовић, 1989; Игњатовић, 1966).

Последње дане живота провела је у кући сина Драгутина, који се старао о њој. Умрла је од плућа и излива крви, тј. од болести од које је патила још од младости.³³ Преминула је 17. марта 1875. у 10 сати преподне у

²⁸ РМС, М.13.033, М.13.034, М.13.035, Уверење, акт о постављењу Марије Милутиновић.

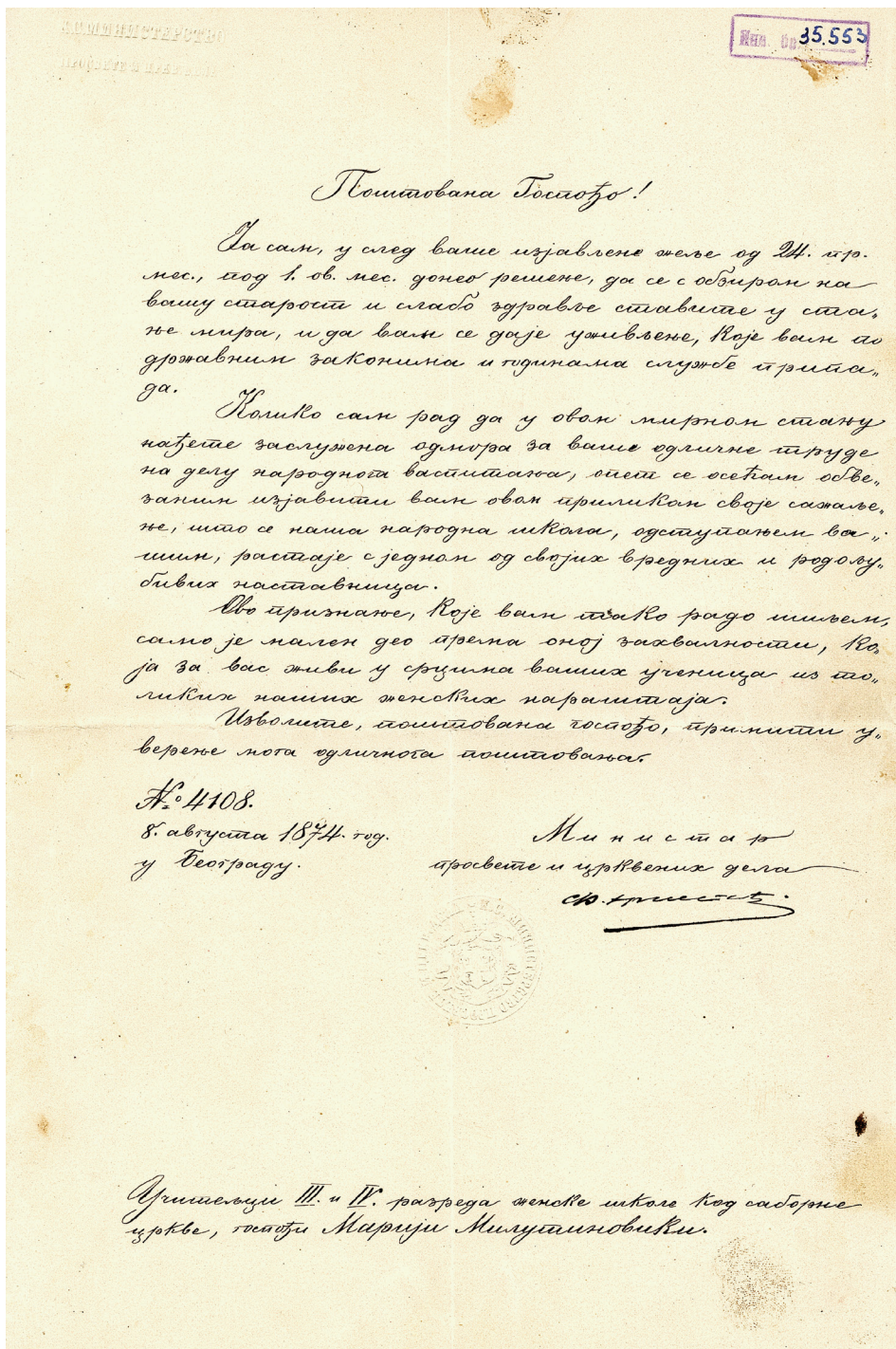
²⁹ ИАБ, *Живети у Београду: документи Управе града Београда 1868–1878*, књ. 4, 2006, стр. 357.

³⁰ РМС, М. 35.553, Решење о пензионисању Марије Милутиновић.

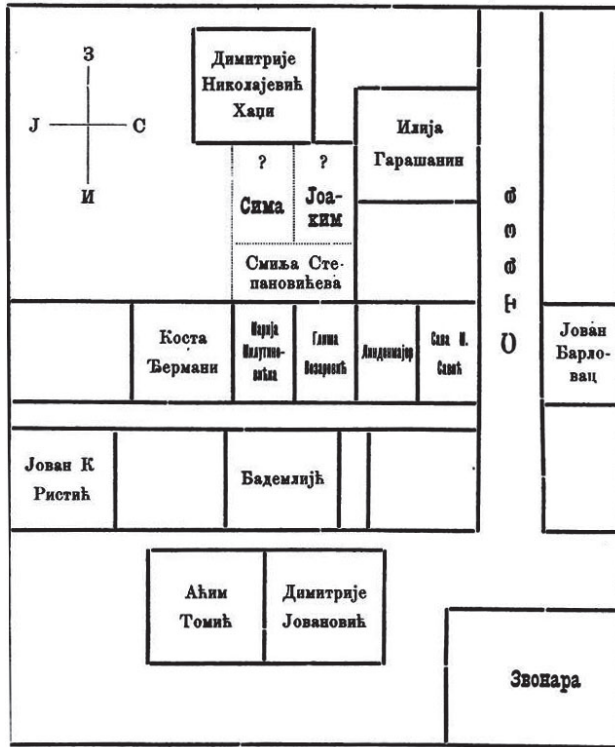
³¹ НБС, ОПФ, Р 425/10.

³² АСАНУ, А. Јеврема Обреновић, Дневник.

³³ НБС, ОПФ, Р 425/10.

Прилог 7. Решење о пензији Марије Милутиновић (РМС, М. 35.553)

Прилог 8. Шематски приказ гроба
Марије и Симе Милутиновића на гробљу
код Цркве Св. Марка у Београду

Београду, где је и сахрањена 18. марта у породичној гробници (Милићевић, 1876, стр. 32).

Тачно место Симиног гроба на Палилуском гробљу било је предмет нагађања, полемике и критике јавности. Марија и Сима Милутиновић сахрањени су на београдском гробљу код Цркве Светог Марка. Гроб Марије Милутиновић био је поред гроба Возаровића, а Симин у близини, поред Јоакима Вујића (1772–1847), књижевника покретача српске позоришне уметности. Сима је сахрањен са иконицом Св. Срђа, коју је донео из Сергијевске ларве у Москви (Ђорђевић, 1891, стр. 769–771).³⁴ Породична гробница Милутиновића данас се налази на Новом гробљу у Београду.³⁵

³⁴ Податке о гробовима Симе и Марије дао је Панта Бесарић, рођак Симе Милутиновића, који је присуствовао сахрани Симе Милутиновића и Јоакима Вујића.

³⁵ Преузето са: www.beogradskogroblje/znamenitelicnosti

Правозаступнички рад Марије Поповић Милутиновић

Период живота Марије (Поповић) Милутиновић у Србији (1839–1875) обележиле су смене владавине династија Обреновића и Карађорђевића, што је утицало на организацију власти, устројство и рад српског правосуђа и поклапа се са периодом од доношења Устава (1838) и прве владавине књаза Милоша (1815–1839), током владавине Првог намесништва (1839–1840), режима Уставобранитеља (1842–1858), друге владавине кнеза Милоша (1858–1860) и кнеза Михаила (1860–1868), Другог намесништва (1868–1872) и доношења Устава (1869) до владавине кнеза Милана Обреновића (1872–1882). Правним прописима којима је власт настојала да регулише питање правозаступништва није било забрањено женама да се баве заступањем грађана. У држави у којој је било мало образованих људи, посебно међу женском популацијом, уз слабо интересовање међу ученим људима да се баве адвокатским пословима, било је прилике за учену жену „од великог дара, која се својим занимањем узвисила над својим полом“ да успешно заступа грађане на суду (Игњатовић, 1860, стр. 24).

Марија и Сима Милутиновић дошли су у Србију 1839. године, пред крај прве владавине књаза Милоша, у периоду интензивне борбе уставобранитеља да се ограничи аутократска власт и уведе владавина права, што је резултирало довођењем Александра Карађорђевића на власт (1842). Као присталица уставобранитеља, Сима Милутиновић био је у сукобу са Обреновићима.³⁶ За време уставобранитељског режима (1842–1858) спроводила се реформа судства и школства. Популарност коју је Сима Милутиновић стекао у народу као песник, уставобранитељи су вешто користили али му нису омогућили значајно напредовање у државној служби – највиши ранг достигао је као секретар у Министарству просвете (Попечитељству просвештенија) (Игњатовић, 1989, стр. 59). Уз редовне дужности на месту секретара, био је привремено постављен за члана Другог одељења Апелационог суда, а потом је, по предлогу Министарства правде (Попечитељства правосудија), 9. новембра 1846. године, разрешен те дужности и враћен на место секретара у Министарству правде и просвете (*Српске новине*, 1846, бр. 93). Разрешење је уследило након што се Сима

³⁶ Сими Милутиновићу Сарајлији, ондашњем директору Нормалних школа, 10. маја 1840. године, упутио је председник Суда окружја београдског позив да се појави на суду по писменој тужби Јеврема Обреновића, ондашњег председника високославног совјета, генерал мајора, кавалера, због тешких речи изречених против Обреновића: „Јадан Устав, јадна Србија код оваквог књаза; добра браћа израдише а он га упропасти“. Сима је одбио да се појави на суду, тврдећи да није ништа зло, лажно ни рђаво од њега потекло, нити ће (РМС, М. 35.566, Београд 10. V 1840, Позив Сими Милутиновићу Сарајлији на суд због тужбе Јеврема Обреновића и одговор суду на позив).

супротстављао изрицању смртне пресуде човеку који је извршио убиство над убицом свог брата (*Просвешћени тласник*, бр. 7–8, 1892, стр. 510).³⁷ Обављајући чиновничке послове у министарствима, Сима Милутиновић је имао прилику да се увери у неправду нанету током судских поступака најсиромашнијем становништву које је често било жртва злоупотребе службеног положаја државних чиновника и похлепе надриписара и самозваних адвоката. Писац чувене *Сердијанке*, вођен идеалом српства, човечанства и слободе (Игњатовић, 1989, стр. 60), саветовао је својој супрузи да „буде роду и човјечанству услужна“, а на самрти је оставио аманет да брани сиротињу пред судом и несебично пружа своју помоћ у судским поступцима „по могућству и новцем своју партију потпомаже“ (Игњатовић, 1860, стр. 24).

Упркос чињеници да је брачни живот Марије и Симе Милутиновића протекао у сиромаштву и уз његово често одсуство, главни мотив Марије Милутиновић да се бави правозаступништвом проистекао је из хуманих побуда, а не из материјалне користи. Правозаступништвом се бавила још за време живота у браку. Незадовољан пресудом Јагодинског суда и Апелационог суда, Михаило Раденковић из Јагодине обратио се Марији, писмом од 14. марта 1846. године, молећи је за пријатељску помоћ да напише жалбу на пресуду која је донета на његову штету, тражећи савет од ње о постојању могућности да се обрати Совјету.³⁸ Неименоване године у Београду, после смрти свога супруга где се потписује као удовица, на захтев клијента писала је концепт изјаву о имању Еукосима Димића.³⁹ Од имућнијих лица за свој правозаступнички рад невољно је прихватала скромне, симболичне суме, више као награду него као хонорар (Игњатовић, 1860, стр. 24).⁴⁰

Марија Милутиновић била је успешна у адвокатским пословима не само због одличног познавања српских закона већ и због чињенице да је међу правозаступницима било мало школованих адвоката: „У Београду, у то доба, могао је бити ко хоће адвокат, без завршеног правног факултета,

³⁷ Наводи се да је Сима током суђења напустио суд љутит и више се на суд није враћао: „Откуда смо ми, суђија пречи да светим брату брата?“ (Ђорђе Ђорђевић, Сима Милутиновић Сарајлија, *Просвешћени тласник*, 1892, бр. 7–8, стр. 510).

³⁸ РСМ, М. 36.025, Удовица списатеља, Оглас о отварању приватне женске школе. Београд, 1848, стр. 2.

³⁹ РСМ, М. 13.027, Концепт изјаве Марије Милутиновић о имању Еукосима Димића. Београд.

⁴⁰ Као пример наводи се један дуг судски процес који је успешно окончан након што је странка у поступку ангажовала Марију Милутиновић. После успешно завршеног поступка и доношења пресуде по којој је странка добила одштету од више стотина дуката, Марија Милутиновић је одбијала да наплати свој рад. Након што се уверила да грађанин искрено даје стотину дуката, помирљиво је пристала на награду од тридесет дуката.

штавише и страни поданици. У Београду није било какве особене корпорације адвокатске, већ свако ко се томе предао, могао је на своју руку радити, нити је морао имати какав исказ о завршеним нужним студијама. Нико није грамзио да буде адвокат; од оних који су овде или на страни учили више науке, ти су имали веће амбиције у хијерархији, бирократији, јер је у то доба у Србији бирократија цветала. У то доба тешко да је било у Србији и једног правог, осим у Београду, али и ту су била њих двојица адвоката. Када је књига спала на једно слово, Милутиновићку, Симину Пунктаторку, говорила је како јој је било потеже заступати клијента кад је противнички заступник био Поповић, али са Давидовићем да јој је био лак посао“ (Игњатовић, 1966). „Законик зна у прсте, у послу свом је тачна, стил јој је у писању жив, пун представљајуће силе“ (Женски покрет у Војводини/приликом прославе педесетогодишњице рада, 1933, стр. 51).

После смрти супруга, 30. децембра 1847. године, наставила је да се бави адвокатском праксом и да испуњава његов аманет, пружањем правне помоћи и заступањем сиротиње бесплатно, што се лоше одражавало на њен осиромашени кућни фонд (Рајковић, 1875, стр. 350).

Током радног века Марије Милутиновић, правна регулатива није забрањивала женама да се баве адвокатуром, нити је забрана проистацала на посредан начин. Ступањем на снагу *Закона о правозаступницима* (1862), престале су да важе дотадашње уредбе и наредбе којима се често и „ад хок“ решавало питање пружања правне помоћи у Кнежевини Србији и предвиђени су нови обавезни услови: право да заступају код земаљских судова имали су пунолетни српски држављани, доброг и поштеног владања, положен правозаступнички испит који се могао полагати након редовно завршених правних наука.⁴¹ Званично, захтев да јој се призна звање правозаступника, Марија Милутиновић није поднела пред надлежним органима, јер није имала завршен Правни факултет. Наставила је да се бави пружањем правне помоћи и после донетог Закона, али нема података да је адвокатске послове обављала свакодневно. Држава је омогућила лицима која су се до доношења тог закона бавила правозаступничким послом да наставе да раде као правозаступници још годину дана од дана ступања на снагу Закона о правозаступницима. У формалном смислу, Марији Милутиновић никада није признато право од стране министарства да себе назива правозаступником. На основу реалних чињеница не може се оспорити да је Марија Милутиновић Пунктаторка била прва жена која се у Кнежевини Србији бавила слободном професијом, у конкретном случају, адвокатским пословима.

⁴¹ *Закон о правозаступницима Кнежевине Србије* од 28. 2. 1862. године. Доступно на: https://aks.org.rs/sr_lat/zakon-o-pravozastupnicima

Закључак

Допринос Марије Милутиновић Пунктаторке у професионалној еманципацији жена у Кнежевини Србији читава се паралелно у два сферама од великог значаја за државу. У правосудном систему Кнежевине Србије, заступањем грађана у судским поступцима, постала је прва жена правозаступник, чиме је отворила пут будућим генерацијама жена да се баве адвокатуром. Као „прва српска“ учитељица дала је велики допринос на пољу образовања, превасходно женске деце, што је омогућавало женама у XIX веку да се снажније боре за своје место у друштву.

Извори

Необјављена грађа

Архив Србије (АС):

Фонд Министарство просвете, III-101/1859.

Архив Српске академије наука и уметности (АСАНУ), Београд:

Фонд писама Марија Милутиновић Пунктаторка.

Фонд А. Јеврема Обреновић, Дневник.

Историјски архив Београд (ИАБ):

Управа града Београда (УГБ), 1860, кутија 460, фасцикла II, 73а.

Матична црквена књига рођених (1836–1842) Саборне цркве у Београду.

Рукописно одељење Матице српске (РМС):

Фонд Марија Поповић Милутиновић.

Фонд Сима Милутиновић Сарајлија.

Објављена грађа

Аутиобиографија др Јована Суботића, Пролеће, други део. (1902). Нови Сад: Матица српска.

Драгишић, Ј. (1888). *Истинице и приче: аутиобиографија у огломцима*. Београд: Медесијан и Кимпановић.

Женски покрет у Војводини/иришком прославе десетогодишњице рада. (1933). Нови Сад: Добротворна задруга Српкиња Новосаткиња.

Живети у Београду: документи Управе града Београда 1868–1878, књ. IV. (2006). Београд: Историјски архив Београда.

Закон о правозаступницима Кнежевине Србије. (1862). Преузето са: https://aks.org.rs/sr_lat/zakon-o-pravozastupnicima

Законик о судејском постојуку у иарницама грађанским за Књажество Србију. (1853). Београд: Државна штампарија.

Зборник закона и уредаба издани у Књажеству Србији, књ. XV. (1863). Београд: Државна штампарија.

- Зборник закона и уредаба издани у Књажесџву Србији*, књ. XVIII. (1865). Београд: Државна штампарија.
- Зборник закона и уредби и уредбени указа издани у Књажесџву срџском*, књ. I. (1840). Београд: Књигопечатња Књажества српског.
- Зборник закона и уредби и уредбени указа у Књажесџву срџском*, књ. II. (1845). Београд: Књигопечатња Књажества српског.
- Зборник закона и уредби и уредбени указа у Књажесџву Срџском*, књ. III. (1847). Београд: Књигопечатња Књажества српског.
- Игњатовић, Ј. (1966). *Мемоари*. Нови Сад: Матица српска.
- Игњатовић, Ј. (1989). *Мемоари (2)*. Нови Сад: Матица српска.
- Народна библиотека Србије, Одељење посебних фондова, Фонд млађих књижевних рукописа и архивалија, Алексијевић, В. *Савременици и њосленици Досијеја Обрадовића и Вука Сџеф. Караџића*, Р 425/10.

Штампа и ѡериодика

- Лџојис Матице срџске*, Сима Милутиновић Сарајлија, 1893, бр. 173, стр. 38–67.
- Нова искра*, Драгутин С. Милутиновић, 1901, бр. 1, стр. 25.
- Срџске новине*, 3. новембар 1849, бр. 125, стр. 413.
- Срџске новине*, 22. новембар 1846. године, бр. 93, указ бр. 1567 од 9. новембра 1846. године.
- Срџски сион*, 1900, бр. 50, стр. 817.

Диџиџални извори:

- Београдска гробља, Знамените личности. Преузето са: <https://beogradskagrobља.com/znamenite-licnosti/>
- Тодић, М. (2018). Каталог изложбе Глигорије Возаровић (1790–1848). Преузето са: <https://bibliotekasm.rs/wp-content/uploads/2018/12/Gligorije-Vozarovic-min.pdf>

Литератури

- Васојевић, Н. (2014). Прве Српске учитељице. *Узданица: ѡедајошко-књижевни часојис*, 11 (1), 159–175.
- Ђорђевић, Ђ. (1892). Сима Милутиновић Сарајлија. *Просветни џласник*, 7–8, 499–513.
- Ђорђевић, Ј. (1891). О гробу Симе Милутиновића. *Јавор: Лист џ за забаву и науку*, 49, 769–771.
- Живановић, Т. (1967). *Законски извори кривичној ѡрава Србије и историјски развој њејов и њеној кривичној ѡравосуђа од 1804. до 1865*. Београд: Научно дело.
- Игњатовић, Ј. (1860). Три србска списатеља. *Даница: Лист џ за забаву и књижевност II*, 1 (3), 50–55.

- Јовановић, С. (1908). *Полијичке и њравне расјраве*. Београд: Геца Кон.
- Лазаревић, Ј. (1929). *Енїлескиње у срїском народу. Беоїрадско женско друшїво*. Београд: Државна штампарија.
- Милићевић, М. Ђ. (1876). *Кнежевина Србија*, књ. I. Београд: Државна штампарија.
- Несторовић, Б. Н. (1937). *Грађевине и архїијектїи у Беоїраду њрошїлої века*. Београд: Удружење југословенских инжењера и архитекта.
- Николић, Д. (2001). О правној традицији Војводине. *Гласник Адвокаїтске коморе Војводине*, 4 (61), 111–124.
- Пивнички Дринић, Т. (2014). Милутиновић Марија Пунктаторка. *Срїски дїблиоїрафски речник*, књ. VI, 605–606.
- Поповић, М. (2012). Адвокатска служба у Кнежевини Србији 1838–1862. *Срїске стїудије*, III, 249–254.
- Поповић, М. (2014). *Судстїво у Србији 1838–1869* (неодјављена докторска дисертација). Филозофски факултет Универзитета у Београду.
- Радовановић, С. (1981). *Срїске њесникиње у XIX веку*. Београд: Стручна књига.
- Рајковић, Ђ. (1875). Читуља. *Јавор*, 11, 349–351.
- Ракитић, С. (2011). *Анїолооїја њоезије срїскої романїїизма*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Фајфрић, Ж. (2002). Адвокатура у Србији до 1990. године. *Анали Правної факултїетїа у Беоїраду*, 3–4, 610–626.

Nena A. VASOJEVIĆ

Institute of Social Sciences, Belgrade

Nevenka D. KNEŽEVIĆ LUKIĆ

University of Criminal Investigation and Police Studies, Belgrade

Marija Milutinović Punktatorka, Teacher: The First Woman Lawyer in Serbia

Summary

The paper shows the development of legal representation in the Principality of Serbia, with a special focus on the professional participation of women in court proceedings, shown through the character and work of Marija Milutinović Punktatorka, a teacher and the first female attorney in Serbia. In the judicial system of the Principality of Serbia, women were not prohibited from practicing law, which enabled an educated woman to pave the way for future women lawyers in the period of ‘Little Serbia’.

In the relevant literature, one can find rare texts in which the life and work of Marija Milutinović are mentioned casually and inconspicuously without an

insight into the complete biography. By researching unpublished archival sources, significant information was obtained about the life and work of Marija Milutinović Punktatorka, the wife of the poet Sima Milutinović Sarajlija and the mother of the architect and professor of the *Grande école*, Dragutin (Dragiša) Milutinović. Marija Milutinović Punktatorka was born in 1809 into the Popović family in Timisoara.

As the ‘first Serbian’ teacher, she educated girls and thus strove for women in the 19th century to fight for their place in the society. She was educated in Buda, where she also studied several sciences privately, with a ‘very good approach and accuracy’. After the death of her husband, in October 1848, she opened a private elementary school in Belgrade. Soon, in 1849, she entered the civil service and started working as a teacher at the state school in Belgrade near the Great Church (*Saborna crkva*), where she received a pension in August 1874.

Marija Milutinović’s main motive to engage in legal representation stemmed from humane motives and not from material benefit. She practiced law even during her married life. She charged wealthier people, whom she successfully represented and won lawsuits in court with large compensation—modest, symbolic sums, more as a reward than as a fee (Игњатовић, 1860, p. 24). Even after her husband’s death (1847), she continued to practice law and fulfil her husband’s bequest, providing legal aid and representing the poor free of charge, which reflected badly on her impoverished family fund (Јавор, 1862–1863; 1874–1893, p. 350).

During the working life of Marija Milutinović, legal regulations did not prohibit women from practicing law, nor did the prohibition result indirectly. With the entry into force of the Law on Legal Representatives (1862), the previous decrees and orders, which *often ad hoc* solved the issue of providing legal aid in the Principality of Serbia. Officially, Marija Milutinović did not submit a request to be recognized as a lawyer before the competent authorities because she did not graduate from the Faculty of Law. In a formal sense, Marija Milutinović was never recognized by the Ministry as having the right to call herself a lawyer. Based on the real facts, it cannot be disputed that Marija Milutinović Punktatorka was the first woman in the Principality of Serbia to engage in a free profession, in this particular case, legal work.

Keywords: women; first woman lawyer; legal representation; Marija Milutinović Punktatorka; education.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом *Creative Commons ауџорсџиво-некомерџијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International* license (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).